

УДК 378.015.31:172.15
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-3-47>

Ольга ЮРЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-7061-8362
викладач кафедри фізики
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) olha.yurchenko@hnpu.edu.ua

ПОГЛЯДИ І. Г. ГЕРДЕРА НА МОВУ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА АТРИБУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ

Стаття присвячена аналізу поглядів німецького просвітителя, філософа, філолога, культуролога, педагога Йоганна Готфріда Гердера на проблему походження мови як невід'ємної властивості людського роду й суспільного явища. Просвітитель переконливо показав залежність еволюції мовленнєвого апарату людини від кліматичних умов і географічного розташування, зміну «інструментів мови разом із країною», а отже, спираючись на об'єктивні чинники, пояснив виникнення різноманіття мов народів світу. Підкреслено, що мислитель наполягав на визнанні цінності мовної палітри людства, наголошуючи на рівній значущості всіх мов.

Учений розглянув процес виникнення мови історично, у тісному зв'язку з розвитком пізнання, мислення, свідомості й духовної сфери людини. Виступивши проти панівних теорій походження мови, просвітитель обґрунтовано показав стадії її зародження, розвитку й подальшого вдосконалення, виділивши руйнівні сили мовних змін.

Зазначено, що мислитель виокремив мову як один із головних факторів, що сприяли становленню та розвитку людського суспільства, свідомості людини. Наголошено на тому, що гердерівське трактування мови містила й розумовий, так і чуттєвий, духовний аспекти виникнення та вдосконалення мови, а також відбиття в її поняттях і структурі особливостей мислення та світосприйняття певного народу. Разом із цим філософом було акцентовано на тому, що мова здійснює духовний вплив на особливості мислення, почування, світоглядні орієнтації, вчинки, цінності представників народу. Мова є середовищем і простором історичного буття багатьох поколінь, вона акумулює в собі духовний потенціал народу, його історичне буття. Підкреслено, що педагог наголосив на виховних можливостях мови, яка поведе людину до самостійного й діяльнісного використання душевних сил. Розглянувши сутнісні характеристики мови, учений визначив її ланкою, яка зв'язує одну людину з іншою, утворює єдність душ. Мислитель виділив комунікативну функцію мови як таку, що дозволяла згуртовувати спільність, насамперед етнічну. Наголошено на визнанні просвітелем можливостей мови для створення уявного образу нації у свідомості співвітчизників. Підкреслено визначальний вплив І. Г. Гердера на усвідомлення передовими представниками наукового загалу концептуального положення ученого про мову як про загальне культурне надбання народу, в якому відбивається його світогляд, як важливу складову частину в розумінні народного духу. Отже, вагомим внеском ученого в дослідження мови й мовної свідомості стало наукове проникнення в сутність походження мовних явищ, що є важливою складовою частиною формування підвалин свідомості національної.

Ключові слова: Гердер, мова, етнічна спільність, національна свідомість.

Olga YURCHENKO,
Lecturer at the Physics Department
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) olha.yurchenko@hnpu.edu.ua

HERDER OPINION ON LANGUAGE AS A SOCIAL PHENOMENON AND AN ATTRIBUTE OF NATIONAL IDENTITY

The article is devoted to views analysis of the German enlightener, philosopher, philologist, cultural expert, teacher Johann Gottfried Herder on language origin problem as an integral property of the human race and as a social phenomenon. The educator showed the dependence of the human speech apparatus evolution on climatic conditions and geographic location, the change in “language instruments together with the country” convincingly, and, therefore, it explained the emergence languages diversity of the peoples of the world based on objective factors. It is emphasized that the thinker insisted on recognizing the value of the linguistic palette of humanity, emphasizing the equal importance of all languages.

The scientist researched emergence process of language historically, in close connection with the development of knowledge, thinking, consciousness and the spiritual sphere of human. The enlightener reasonably showed the stages of language origin, development and further improvement, highlighting the driving forces of language changes, speaking out against the dominant language origin theories.

It is noted that the thinker singled out language as one of the main factors that contributed to consciousness formation and development of human society. It is noted that language interpretation by Herder included both mental and sensual, spiritual emergence and improvement aspects of the language, as well as the reflection in its concepts and peculiarities structure of thinking and perception of a certain people. At the same time, the philosopher focused on the fact that

speech exerts a spiritual influence on the peculiarities of thinking, feelings, worldview orientations, actions, values of representatives of the people. Language is the environment and historical existence space of many generations; it accumulates the spiritual potential of the people, its historical existence. It is emphasized that the teacher noted the educational capabilities of the language, which will lead a person to the independent and active use of mental strength. The scientist defined it as a link that connects one person with another, forms the unity of souls, having considered the essential characteristics of language. The scientist singled out the communicative function of language as one that allowed uniting a community, primarily ethnic. The recognition by the thinker of the possibilities of language for creating a mental nation image in compatriots minds of is noted. The decisive I. G. Herder influence on the awareness of the advanced scientific community representatives of the conceptual position of the scientist about the language as a common cultural heritage of the people, which reflects people worldview, as an important component in understanding the national spirit, is emphasized.

Therefore, a significant contribution of the scientist to the study of language and linguistic consciousness have been scientific penetration into phenomena essence linguistic origin, which is an important component in the formation national consciousness foundations.

Key words: Herder, language, ethnic community, national consciousness.

Постановка проблеми. Сучасні процеси державотворення зробили актуальною проблему мови й мовної свідомості як складових частин формування національної свідомості. Розуміння та урахування здобутих видатними ученими минулого знань в галузі філології, філософії, історії, педагогіки збагачує сьогоднішню парадигму національного виховання. Для розуміння важливої теоретичної проблеми взаємодії мови і національної ідентифікації доцільно розглянути внесок науковців, що досліджували мову як сутнісне явище та атрибут національної приналежності. Серед них почесне місце займає німецький просвітитель і педагог Іоганн Готфрід Гердер (1744–1803 рр. життя). Зазначимо, що спадщина відомого ученого досить ґрунтовно вивчалася філософами, культурологами, мовознавцями. Проте у педагогічних дослідженнях проблеми становлення мовної свідомості як частини загальнолюдської та національної свідомості творчій спадщині І. Г. Гердера приділено недостатню увагу.

Аналіз досліджень. Незмінною темою досліджень національної ідентичності є її зв'язок із національною мовою. Цій проблемі присвячені праці І. Лопушинського, Ю. Руденка, Д. Тхоржевського, П. Кононенка, І. Кресіної, Л. Нагорної, Г. Євсєвої, І. Голубовської, М. Бобака, С. Бондаренко й інших.

Мета статті полягає у висвітленні теоретичного внеску І. Г. Гердера в розуміння мови як одного з головних факторів, що сприяв становленню і розвитку людського суспільства, свідомості людини і входженню її в культуру рідного народу, як засобу консолідації етносу та формування національної ідентичності. Показати активний вплив творчої спадщини І. Г. Гердера на формування лінгвофілософської природи мовознавства і створення тієї особливої духовної атмосфери, в якій зародилася нова філософія мови й відбувалося становлення романтичного світогляду.

Виклад основного матеріалу. Важливою ознакою культурної приналежності є мова. У фокусі уваги І. Г. Гердера як філософа, філолога, культуролога були проблеми виникнення інтелекту, свідомості, мови, творчості. Він присвятив цим питанням чимало робіт. Зокрема, питання сутності мови розглядаються у численних трудах, серед яких «Трактат про походження мови», «Ідеї до філософії людства», «Критичні ліси, або роздуми, що стосуються науки про прекрасне і мистецтва, за даними новіших досліджень» тощо. Учений показав, що одним з головних факторів, який сприяв становленню і розвитку свідомості людини, її розумових здібностей була мова. Виступаючи засобом спілкування і «великим організатором людей» (Гулыга, 1975: 65), вона формувала людське суспільство, згуртовувала народи.

І. Г. Гердер всебічно проаналізував теорії виникнення мови і рішуче виступив як проти тогочасного учення про божественне походження мови, так і про утворення мови як «цілковитого наслідування природи» або виникнення її на основі «добровільної згоди в суспільстві» (Гердер, 1959: 143). Суттєвим внеском в проблему утворення мови було те, що учений розглянув процес її виникнення історично, у тісному зв'язку з розвитком мислення, свідомості та духовної сфери життя людини.

Педагог справедливо вважав, що ми отримуємо знання про те, що нас оточує, завдяки власним відчуттям, які ґрунтуються на явищі подразливості. Останнє він описував як «першу миготливу іскорку відчуття, до якої піднялася мертва матерія в результаті багатьох кроків і стрибків механізму і організму» (Гердер, 1977: 618). У роботі «Критичні ліси, або роздуми, що стосуються науки про прекрасне і мистецтва, за даними новіших досліджень» учений розглянув проблему виникнення мови на основі специфічно людських «чуттєвих уявлень», «душевних рухів» (Гердер, 1959: 161). У «Тракті про походження мови» учений показав, що «безпосередні звуки почуттів», розвиток здат-

ності мислення, поступове набуття трудових навичок, «розум, самосвідомість» (Гердер, 1959: 139) спричинилися до виникнення мовлення. Розвиток цієї здатності, на думку педагога, відбувався під безпосереднім впливом оточуючого світу природи: «уся багатозвучна божественна природа стала для людини музою-натхненницею та учителем мови!» (Гердер, 1959: 145). Виокремлення особливостей явищ, предметів оточуючого світу, виділення їх «відмітних особливостей», узагальнення людиною власних відчуттів шляхом порівняння і оцінки дозволило «народитися чіткому поняттю» (Гердер, 1959: 141), яке стало формою мислення, пізнання та складовою частиною мови.

Сучасні філософи мови підкреслюють заслугу І. Г. Гердера у встановленні ним людської «здатності охопити за допомогою ознак» явища дійсності. Зокрема, видатний мовознавець ХХ ст. Й. Л. Вайсгербер зазначав важливість усвідомлення І. Г. Гердером мовного пізнання людини як «складової частини мовної здатності людства», уточнюючи цю форму пізнання як «важливу і притаманну людському розуму» (Вайсгербер, 2004).

Разом із встановленням ученим здатності мови відбивати процес пізнання дійсності, він наголосив на відбитті в мові здатності людини відчувати душевні переживання. Так, мислитель підкреслив те, що «самою особливою частиною кожної мови є позначення почуттів» (Гердер, 1977: 239), при чому «образи й відчуття перетворюються в духовні знаки», утворюється «добро-вільний союз самих різних почуттів і потягів» (Гердер, 1977: 235).

Зі свого боку, один з видатних філософів ХХ ст. М. Гайдеггер в роботі «Дорогою до мови» також стверджував: «Ніхто не наважиться спростувати означення мови як звукового вираження внутрішніх порухів душі, як людської діяльності, як образно-поняттєвого відбиття» (Гайдеггер, 2007: 24). М. Гайдеггер, аналізуючи усю повноту ідей походження значення слів, виділив з них два основних напрямки. Зокрема, погляди науковців, які «значення слова характеризують винятково як поняття, інші висувають на передній план образний і символічний характер мови» (Гайдеггер, 2007: 24). Відмітимо, що беззаперечно позитивно слід оцінити гердерівську концептуальну трактовку мови, яка включала в себе як розумовий, так і чуттєвий, духовний аспекти виникнення і розвитку мови і її вдосконалення. у результаті формування загального культурного надбання народу – мови разом з нею формується і «те духовне надбання, яке справляє визначальний вплив на усе наше мислення та усі вчинки» (Вайсгербер, 2004).

В аспекті нашого дослідження підкреслимо, що обидва вищезазначені аспекти наукового опису генезису мови учений поставив у тісний взаємозв'язок із зародженням і розвитком свідомості. Так, він писав: «якщо уявити собі людину у властивому їй стані – свідомості – і цю свідомість (рефлексію) діючою вільно, то вона вже створила мову» (Гердер, 1959: 141). Тому І. Г. Гердер зробив висновок, що зародження свідомості потрібно шукати не поза матерією, а усередині неї, як те, що постало і розвинулося в ході змін живого світу, зокрема людини: «свідомість характерна для людини і є істотною властивістю людського роду, як і мова й самостійне її винайдення» (Гердер, 1959: 141). Педагог підкреслив, що мова з'явилася в ході еволюції найвищого, з точки зору розвитку «сили мислення», «сили уявлення» (Гердер, 1959: 140) представника природи – людини й вона «пов'язана з певною тілесною організацією, силою, яка у людини називається розумом», її чуттєвою і вольовою особливостями, людською свідомістю (Гердер, 1959: 140). Учений розглядав мову як результат, породжений «розвитком розуму», як «продукт життєвих сил людини» (Пыпин, 1890: 657).

Сучасні філософи також підкреслюють значення взаємного розвитку духовності людини і мови. Зокрема, В. Бібіхін в роботі «Мова філософії» відмічав, що «людина справджується, її історія здійснюється не стільки в природному оточенні, скільки в середовищі мови» (Бибихин, 2002: 20).

Зазначимо, що проблеми виникнення мови під впливом зовнішніх факторів, історії і способу життя народів обговорювали ще французькі філософи А. Р. Тюрго, Ш. де Бросс, Ж. Ж. Руссо. Зокрема, Ж. Ж. Руссо писав: «головна причина відмінностей між мовами пов'язана з місцевістю, з кліматом, в якому мови виникають, і способом їх утворення» (Руссо, 1961: 237). Своєю чергою І. Г. Гердер розвинув ці погляди. Саме він довів історичне походження мови, яка народжувалася в процесі розвитку кожного народу. Мислитель підсумував, що кожна мова є «дитиною цілої низки століть і багатьох націй». Він вважав, що внутрішні сили і здібності народу відбиваються в його мові: «геній народу більш за усе відкривається у фізіогномічному образі його мови» (Гердер, 1977: 239). Звуки, що знаходяться в основі мовлення, способи вираження почуттів, відбивання певних сторін предметів, метафори, образні способи опису явищ відрізняються у різних народів. В роботі «Мова і національна індивідуальність» мислитель підкреслював наявну різницю усіх особливостей мов світу, що «самі слова, зміст,

душа мови – який безмежний терен відмінностей!» (Проценко, 2006: 3). У роботі «Ідеї до філософії історії людства» педагог стверджував: «Не тільки інструменти мови видозмінюються разом з країною, майже у кожного народу є свої літери й свої особливі звуки; найменування речей, навіть позначення предметів, що видають звуки, навіть безпосередні виявлення афекту, вигуки – усе відрізняється повсюди на Землі» (Гердер, 1977: 239). Просвітитель стверджував, що «кожен народ – це народ, і у нього є і мова, і особлива будова, при-таманна тільки йому» (Гердер, 1977: 172), а в результаті наукових досліджень сукупності усіх особливостей побуту і культури різних народів потрібно скласти «антропологічну карту Землі» (Гердер, 1977: 168). Учені наступних століть підтримали гердерівське розуміння мови як загального культурного надбання народу, разом з яким формується і «те духовне надбання, яке справляє визначальний вплив на усе наше мислення та усі вчинки» (Вайсгербер, 2004).

Спіраючись на аналіз трудової діяльності більшості представників народу, учений ствердив залежність від неї функціональних мовних особливостей. Зокрема, він зазначав, що у діяльних народів – велика кількість категорій дієслова, які виражають ставлення до дійсності, у більш витончених націй – множина абстракцій властивостей предметів. Таким чином, І. Г. Гердер підсумував, що «філософське порівняння мов було б самим чудовим досвідом історії і багатогранної характеристики людського розуму і души, в кожній мові відбився розум і характер народу (Гердер, 1977: 239). Актуальність цих гердерівських думок підтверджена тим, що проблеми думки і мови, «енергія духу» мови і народу стали одними з головних в філософії мови і наукового мовознавства, а також в націології та в царині виховання національної свідомості в наступні століття.

В аспекті нашого дослідження підкреслимо, що учений виявив зв'язок утворення одиниць мови, народних понять, живого мовлення з формуванням народних звичаїв, норм поведінки. Так, у роботі «Ідеї до філософії історії людства» науковець писав: «самий живий образ губиться в темному почутті, поки душа не знайде потрібну ознаку і не збереже її завдяки слову у спогадах, пам'яті, розумі – в розумі усього народу, в традиції» (Гердер, 1977: 235), «у нас <...> мова – тільки завдяки традиції, вірі в слово батьків» (Гердер, 1977: 239).

Педагог справедливо наполягав на тому, що процеси пізнання і мовотворення є взаємообумовленими. Зокрема, в роботі «Трактат про походження мови», яка отримала золоту медаль Бер-

лінської академії в 1769 р., учений зазначав, що «зерна пізнання, живі точки» стали «основними елементами мови» (Гердер, 1959: 146). У роботі «Ідеї до філософії історії людства» філософ наполягав: «у нас розум – тільки завдяки мові» (Гердер, 1977: 239). Відмітимо, що сучасні філософи мови, які розглядають питання «чи закладено в мові знання і яким чином», відповідають: «закладено, при чому на різних рівнях, від звуконаслідування і етимології до системного та самого багатого і міцного, звичайного значення слова, в яке ми врослаємо з дитинства» (Бібіхін, 2002: 56).

В ході освоєння світу, переконливо зазначив І. Г. Гердер, з'являлися нові знання, які передавалися від покоління до покоління, утворюючи їх зв'язок: «завдяки тому, що батьки і діти набувають усе нових знань, рід стає одним цілим, а отже, кожного його члена сама природа поміщує між двох інших, щоб сприймати їхній досвід та передавати їм свій, – через це вдосконалюється» (Проценко, 2006: 7). Отже, з плином часу при удосконаленні мови та передачі накопиченого предками до наступних поколінь, мова щільно об'єднувала їх.

Мова виступає середовищем і простором нашого історичного існування і буття багатьох поколінь народу, «мова протягом усіх епох, усіх суспільних змін розвивається разом із розвитком роду людського: про це свідчить історія і поезія, ораторське мистецтво і граматики, ба навіть якщо не все це, то розум» (Проценко, 2006: 7). У роботі «Мова й національна індивідуальність» І. Г. Гердер підкреслив одночасне удосконалення суспільства і мови: людина «вибудовувала прогресивну сукупність усіх станів життя – а разом із цим удосконалювала мову» (Проценко, 2006: 6). Мислитель назвав мову «скарбницею людської думки, до якої кожен по-своєму щось дає!», «сумою діяльності всіх людських душ».

Педагог підкреслив, що мова володіє виховними можливостями, орієнтує у цінностях буття певного народу, дає змогу кожному розвивати власні здібності, надає людині творчу силу й слугує джерелом створення позитивних тенденцій духовного розвитку як окремої людини, так і усього людства. Так, у роботі «Ідеї до філософії людства» учений писав: «Завдяки мові ми знаходимо лише розумові поняття, їх чимало для нас, щоб ми могли насолоджуватися природою, застосовувати у ділі свої сили, розсудливо користуватися своїм життям і, коротше кажучи, виховувати в собі дух людяності» (Гердер, 1977: 238). У результаті «мова, повинна повести людину до самостійного, діяльнісного використання душевних сил» (Гердер, 1977: 239).

Як історик літератури, І. Г. Гердер відмітив, що з історичним розвитком мови змінювалися давні і нові способи застосування одного слова. При розгляді проблеми врахування «живою людською свідомістю усіх тих значень, які слово набуло згодом», очевидним стало те, що «в мові, яка переважала протягом багатьох поколінь» з'явилися знання, які «неминуче справили вплив на мову» (Шлейермахер, 2004: 83). Серед сучасників ученого, хто підтримував ідею історичного розвитку мови, був філософ Ф. Шлейермахер, який справив вплив на романтизм. Науковець разом з В. Гумбольдом працював над розробкою ідеї університету, згідно з якою новий університет повинен стати не тільки освітнім закладом, а втілити «ідею науки», готуючи студентів до власних наукових досліджень (Шлейермахер, 2004: 21). Дослідник, як і І. Г. Гердер, вважав, що, розуміючи мовні вирази і їх внутрішню сутність, можна розкрити процес мислення представників народу, більш повно пізнати етнічну спільність (Шлейермахер, 2004). Крім того, утвердження вищих моральних цінностей, справедливих начал суспільного життя, свободи думки впливає на розвиток мови, «усяка духовна революція творить мову» (Шлейермахер, 2004: 91).

Отже, І. Г. Гердером було започатковано історичне розуміння виникнення мови й розвинуто відбиття в її поняттях та структурі особливостей мислення та світосприйняття певного народу. Послідовники ученого протягом наступних століть сприяли подальшому утвердженню в науці його провідних думок про «розвиток мови, який відбиває не тільки форму, а і зміст духовного життя народу» (Пыпин, 1889: IV).

Таким чином, І. Г. Гердер зробив висновок, що «створення мови є для людини таким же природним, як і те, що вона взагалі являється людиною!» (Гердер, 1959: 143). М. Гайдегер в роботі «Дорогою до мови» також висунув стрижневу ідею мовлення людини як таку, що «окреслює людину як людину. Це окреслення містить обрис її сутності» (Гайдегер, 2007: 203). І. Г. Гердер підкреслив роль мислення в цьому процесі: «людина сама собі створила мову <...> зі звуків живої природи, перетворених в прикмети, усвідомлені її могутнім розумом!» (Гердер, 1959: 145). З огляду на тематику нашого дослідження, наголосимо, що І. Г. Гердер висловив історичний погляд на процес виникнення мислення, свідомості та мови, в центрі його уваги була активна особистість, яка творила мову під впливом оточуючого середовища. Сучасний філософ О. Спіркін також підкреслює, що «мова є матеріальною оболонкою думки» та є «необхід-

ною умовою формування свідомості» (Спіркін, 1960: 189). Тому науковці високо оцінюють гердерівське розкриття генезису людського сприйняття навколишнього світу, зародження свідомості: «його внесок в наукове розуміння виникнення свідомості беззаперечний» (Гульга, 1975: 43).

Важливо, що учений був переконаний у тому, що мова виступає не лише інструментом розуму, проте є ланкою, яка зв'язує одну людину з іншою, утворює спільність. Мислитель промовисто назвав мову «великим організатором людей» (Гульга, 1975: 65). І. Г. Гердер вважав, що мовне спілкування необхідно для існування людських колективів, воно забезпечувало зв'язки, взаємодію членів суспільства, «завдяки мові люди об'єдналися в союзи, вітаючи один одного», «мова стверджувала закони, пов'язувала роди» (Гердер, 1977: 236). Учений звернув увагу громадськості на фактичне існування протягом історії людства принципу культуровідповідності як в організації освітнього середовища, так і в формуванні духовної спорідненості різних поколінь народу, що були основою процесу передачі знань і освоєння цінностей духовної культури. Зокрема, педагог вказував на те, що «кожен навчався, щоб здобути освіту, а тому завжди заздалегідь отримував частку зі скарбниці думок своїх предків і по-своєму передавав їх далі» (Проценко, 2006: 5). Мислитель назвав мову «сумою діяльності всіх людських душ» (Проценко, 2006: 7) і зробив висновок про те, що мова дозволяє уявити усі покоління народу, об'єднати їх: «завдяки мові мисляча душа моя зв'язана з душею першої, а може бути, і останньої людини на землі» (Гердер, 1977: 236).

Разом із цим І. Г. Гердер показав значення мови для практичного освоєння світу, створення умов для задоволення матеріальних потреб людини, трансформації середовища її проживання, «зведення міст», «обернення пустелі у сади», підкресливши, що «усе це зробила мова, яка зблизила людей» (Гердер, 1977: 236). Мова стала «інструментом найблагородніших мистецтв – поезії і музики» (Гульга, 1975: 159). Також мова дозволила зберегти культурні надбання, «обезсмертити їх та явити образи їх нащадкам» (Гердер, 1977: 236).

Учений розумів мову як засіб збереження історії народу, його внеску у всесвітню історію. Так, він стверджував: «лише завдяки мові стала можливою історія людства з уявленнями серця і душі, які передаються у спадок» (Гердер, 1977: 236). Також учений показав, що відбувається взаємопов'язане удосконалення мови і соціальних відносин, а, отже, і соціальної структури суспільства, що пов'язано з формуванням нації.

Розглянемо ще один важливий аспект тлумачення поняття «нація», що вбирає в себе уявлення про нерозривний зв'язок поколінь, які входять до однієї етнічної спільноти. І. Г. Гердер звернув увагу на особливий зв'язок людини зі своїм народом як такий, в якому кожний намагається продовжити значущі справи свого життя у майбутньому рідного народу; досягнення і вдосконалення особистості лишаються в її народі, доки він існує, і стануть основою, що визначатиме весь його подальший розвиток. Сподівання людини на продовження життя в майбутньому ґрунтуються на вірі у вічне існування народу, з якого вона вийшла, та його своєрідності за його внутрішнім законом. Сукупність особливостей власного народу, його своєрідність і приналежність особистості до нього гарантують їй збереження власного набутку у майбутньому своєї нації.

Свою чергою Б. Андерсон в роботі «Уявлені спільноти» наполягав на тому, що нація може бути представлена саме як уявлена спільність. Дослідник виходив з того, що викликати у своїх думках, своїй свідомості образ представників нації можна лише за допомогою уяви. Націолог пояснював цю ідею: «Спільнота ця уявлена тому, що людина, приналежна до навіть наймалочисельнішої нації, ніколи не зустрінеться з більшістю інших людей, як належать до тієї ж нації, не спілкуватиметься з ними і навіть нічого не знатиме про них, а проте кожен з них завжди пам'ятає про свою спільність» (Проценко, 2006: 333). Б. Андерсон вказував на перший в історії Нового часу приклад французького історика Ж. Мішле як приклад народження національної уяви, коли він став свідомо писати від осіб померлих. Це не випадкове зібрання, а «жертви, принесені протягом історії, які зробили можливим усвідомлену появу французької нації» (Андерсон, 2001: 214).

Дуже слухними з позиції сучасної націології виглядають гердерівські зауваження про потенціал мови для створення уявного образу нації. Так, мислитель писав: «голос давно померлих людей звучить у моїх вухах, я чую слова їх, які давно відлунали. Усе, що мислили мудреці давних часів, що колись створив дух людський, доносить до мене мова» (Гердер, 1977: 236). Отже, мислитель виокремив мову як вихідний творчий стимул для уявлення нації у свідомості людей.

Аналізуючи виникнення тлумачення поняття «нація» не тільки як спільноти, існуючої в теперішньому часі, а і як уявленої у свідомості співвітчизників в минулі епохи, можна зазначити, що І. Г. Гердер виклав своє розуміння такого підходу ще задовго до усталення цього поняття в націо-

логії в інтерпретації Б. Андерсона. Підкреслимо, що саме І. Г. Гердер звернув увагу на особливий зв'язок людини зі своїм народом як такий, в якому кожний намагається продовжити значущі справи свого життя у майбутньому рідного народу. Таким чином, мислитель наполягав на діяльній основі створення уявленого образу нації у свідомості співвітчизників, що набувало можливості за рахунок використання для цього народної мови. Отже, учений довів, що разом із мовою формувалося органічне усвідомлення зв'язку з іншими членами етнічної спільноти, народжувалася соціальна реальність, якісно відмінна від природної, збагачувалося духовне спілкування людей, розвивалися соціальні відносини, формувалася національна приналежність.

Висновки. Проведений нами аналіз свідчить, що І. Г. Гердер виступив проти панівних на той час теорій виникнення мови, які спиралися на ідеалістичні філософські засади, показав становлення та розвиток мови протягом багатьох віків у тісному зв'язку з розвитком мислення, практикою освоєння світу, розвитком свідомості й піднесенням духовної сфери людини. Усе це дозволило обґрунтувати історичність мови.

З'ясовано, що науковець розглянув специфіку виникнення відчуття як здатності сприйняття людиною оточуючого світу, уявлення як цілісного образу предмету й проаналізував виникнення поняття як форми мислення, обґрунтував створення понятійного світу народу, показав роль поняття в пізнанні й у комунікації. Разом із цим культурфілософ наголосив на відбитті в мові здатності людини відчувати різноманітні емоційні стани й наголосив на особливостях їх відбиття в мовах різних народів.

Показано бачення ученого залежності розвитку мовленнєвого апарату різних народів від оточуючого їх природного середовища. Акцентовано на тому, що наукове проникнення в сутність походження мовних явищ дозволило культурфілософу започаткувати й розвинути ідею про мову як одну з найважливіших характеристик народу. Просвітитель відкрив нові грані й ознаки мови, що дозволили трактувати її і як невід'ємну властивість людського роду, і як суспільне явище, і як важливу складову частину в розумінні народного духу. Підкреслено, що мислитель наголошував на необхідності філософського порівняння мов для виявлення особливостей мислення та світогляду народу.

Показано, що педагог проаналізував об'єктивні фактори зародження та розвитку свідомості й мови, довів їх вирішальне значення у

формуванні людської спільності, в тому числі об'єднанні людей певної етнічної спільноти. Виявлено усвідомлення ученим зв'язку живого мовлення з формуванням народних традицій, звичаїв, норм поведінки, створенням духовної спорідненості різних поколінь народу.

Акцентовано на дослідженні педагогом виховних можливостей мови, в якій відбиваються як духовні цінності народу, так і «розумові поняття».

Підкреслено важливість поглядів І. Г. Гердера на мову як на базис для самостійного розвитку розумових і душевних сил людини, духу гуманності, а також на значення рідної мови в процесі навчання та виховання. Отже, наукове проникнення ученого в сутність походження мовних явищ стало вагомим внеском у дослідження мови й мовної свідомості, яка є важливою складовою частиною в формуванні підвалин національної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Перевод с английского В. Г. Николаева, Москва : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. 288 с.
2. Бибихин В. В. Язык философии. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 416 с.
3. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Перевод с немецкого Москва : Едиториал УРСС, 2004. 232 с.
4. Гайдеггер М. Дорогою до мови / Переклад з нім. В. М. Кам'янець. Львів : Літопис, 2007. 232 с.
5. Гердер І. Г. Идеи к философии истории человечества. Москва : Наука, 1977. 703 с.
6. Гулыга А. В. Гердер. Москва : Мысль, 1975. 181 с.
7. Гердер И. Г. Критические леса, или Размышления, касающиеся науки о прекрасном и искусства, по данным новейших исследований. *Избранные сочинения*. Москва, Ленинград : Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 157–179
8. Гердер І. Г. Мова і національна індивідуальність. Націоналізм: Антологія. Київ : Смолоскип, 2006. 684 с.
9. Гердер И. Г. Трактат о происхождении языка, удостоенный премии Королевской Академии наук за 1770 год. *Избранные сочинения*. Москва, Ленинград : Государственное издательство художественной литературы, 1959. С. 133–154.
10. Пыпин А. Н. Гердер. *Вестник Европы*. 1890. Апрель. С. 625–672.
11. Пыпин А. Н. История русской литературы : в 4 т. Санкт-Петербург : типография М. М. Стасюлевича, 1889–1899. Т. 1 : Древняя письменность. 1898. XII. 484 с.
12. Руссо Ж.-Ж. Избранные произведения : в 3-х томах. Т. 1. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1961. 852 с.
13. Спиркин А. Г. Происхождение сознания. Москва : Государственное издательство политической литературы. 1960. 470 с.
14. Шлейермахер Ф. Герменевтика. Перевод с немецкого А. Л. Вольского. Санкт-Петербург : Европейский Дом, 2004. 242 с.

REFERENCES

1. Anderson B. Voobrazhaemye soobshhestva. Razmyshleniya ob istokakh i rasprostraneni naczionalizma [Imaginary communities. Deliberation on the origins and spread of nationalism] / Perevod s anglijskogo V. Nikolaeva, Moskva : “KANON-press-Cz”, “Kuchkovo pole”, 2001. 288 s. [in Russian].
2. Bibikhin V. V. Yazyk filosofii [The language of philosophy]. Moskva : Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2002. 416 s. [in Russian].
3. Vajsgerber J. L. Rodnoj yazyk i formirovanie dukha [Native language and spirit formation]. Perevod s nemeczkogo. Moskva : Editorial URSS, 2004. 232 s. [in Russian].
4. Haidehher M. Dorohoiu do movy [The road to language] / Pereklav z nim. V. Kamianets. Lviv : Litopys, 2007. 232 s. [in Ukrainian].
5. Herder I. G. Idei k filosofii istorii chelovechestva [Ideas for the philosophy of human history]. Moskva : Nauka, 1977. 703 s. [in Russian].
6. Gulyga A. V. Herder [Herder]. Moskva : Mysl', 1975. 181 s. [in Russian].
7. Herder I. G. Kriticheskie lesa, ili Razmyshleniya, kasayushhiesya nauki o prekrasnom i iskusstva, po dannym novejsikh issledovanij [Critical thicket or Deliberation regarding on the science of beauty and art according to the latest research]. Izbrannye sochineniya. Moskva, Leningrad : Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoj literatury, 1959. pp. 157–179 [in Russian].
8. Herder I. G. Mova i natsionalna indyvidualnist [Language and national individuality]. Natsionalizm: Antolohiia. Kyiv : Smoloskyp, 2006. 684 s. [in Ukrainian].
9. Herder I. G. Traktat o proiskhozhdenii yazyka, udostoennyj premii Korolevskoj Akademii nauk za 1770 god [Treatise on language origin, awarded the Royal Academy of Sciences Prize for 1770]. Izbrannye sochineniya. Moskva, Leningrad : Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoj literatury, 1959. pp. 133-154. [in Russian].
10. Pypin A. N. Herder [Herder]. *Vestnik Evropy*. 1890. Aprel'. pp. 625–672. [in Russian].
11. Pypin A. N. Istoriya russkoj literatury v 4 t [History of Russian literature in 4 volumes]. Sankt-Peterburg : tipografiya M. M. Stasyulevicha, 1889–1899. T. 1 : Drevnyaya pis'mennost'. 1898. XII, 484 s. [in Russian].
12. Russo Zh.-Zh. Izbrannye proizvedeniya v 3-kh tomakh [Selected works in 3 volumes]. T. 1, 1961 Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoj literatury, 1961. 852 s. [in Russian].
13. Spirkin A. G. Proiskhozhdenie soznaniya [The origin of consciousness]. Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury. 1960. 470 s. [in Russian].
14. Shlejermakher F. Germenevtika [Hermeneutics]. Perevod s nemeczkogo A. L. Vol'skogo. Sankt-Peterburg : Evropejskij Dom, 2004. 242 s. [in Russian].